

HAJAGOS JÓZSEF

A tavaszi hadjárat eseményei Jókai Mór műveiben

Közhelyszerű az a kijelentés, hogy az 1848–1849-es forradalom és szabadságharc kitörölhetetlen nyomot hagyott a résztvevőkben. A történelemformáló idők egyszerű honvéd résztvevői is tudták, hogy olyan eseménysorozatnak lettek aktív részesei, melyre későbbi életükben is büszkék lehetnek. Az egyéni sorsok – egzisztenciális nehézségek, olykor tragédiák – természetesen árnyalják ezt az általánosító kijelentést, de tény, hogy 1848–1849 résztvevői közül sokakra példaképként tekintettek a későbbi generációk tagjai. Többen tetek is azért, hogy a forradalom és szabadságharc olyan eseménysorozatként jelenjen meg az ifjabb nemzedékek tagjai előtt, amely egységbe, nemzetté forrasztotta a magyarságot. A 34. honvédszászlóalj egykori őrmesterét, Vágó Ferencet, a gyöngyösi ferences gimnázium későbbi tanárát, majd igazgatóját 1902-es halálakor a következő szavakkal búcsúztatta Szölgvény Ferenc, az iskola akkori igazgatója: „Lelked a '48-ban lángra lobbant hazaszeretet szent tüzeiben acélozódott meg arra, hogy ifjú kézzel fegyvert ragadj a szabadságeszmék védelmére, s végig küzdjed nemzeti történetünknek ama csodálatos szép korszakát; majd midőn a kard kiesett kezedből, új fegyvert ragadtál, a szeretet fegyverét, a keresztet, melyet a szent ferencrend adott kezeidbe, hogy oktatója, vezére légy az ifjúságnak, hogy tanulja meg tőled az ifjú nemzedék a magyar ember legszentebb tudományát, az olthatatlan hazaszeretetet, mely ott égett mindig szívedben, s vezető csillaga volt tetteidnek.”¹

Amit az egykori résztvevők megtehettek az emlékek ápolásáért, a példaadásért, azt hatványozottabban tehették és tették a korszak írói, így például az események sodrában többször is komoly szerephez jutó Jókai Mór. A fiatal író egyike volt a pesti forradalmat elindító márciusi ifjakkak, majd újságíróként az *Életképek*, a *Pesti Hírlap*, illetve a debreceni *Esti Lapok* főszerkesztőjeként kísérte figyelemmel az eseményeket, s írta meg azokról a maga reflexióit. Később több művében foglalkozott – legalább utalásszerűen – a forradalommal és szabadságharccal.

Jókai a szabadságharc veresége után egy ideig bujdosott. Ekkor, illetve az ezt követő években születtek azon írásai, amelyekben emléket állított a történelmi időknek. A *Forradalmi és csataképek 1848 és 1849-ből* című novellái 1850-ben Sajó álnéven jelentek meg, az *Egy bujdosó naplója* 1851-ben látott napvilágot. Az *Emléksorok. Napló 1848-49-ből* feltehetően szintén 1850-ben íródott, de nem jelenhetett meg, noha „ki is nyomtatott belőlük Heckenast tizenöt ívet, de Prottman úr lefoglalta az egészet, s betapostatta papírmachénak. Gyerekjátékot öntöttek belőle.”² Hosszabb szünet után, 1862–1863-ban készült el 1848–1849-cel foglalkozó újabb műve, a *Politikai divatok* című regénye. Az 1867-es kiegyezés után két évvel jelent meg a szabadságharccal foglalkozó legismertebb regénye, A *kőszívű*

¹ A gyöngyösi Berze Nagy János Gimnázium és Szakiskola 365. éve. Centenáriumú évkönyv. Szerkesztette: Hajagos József. Gyöngyös, 1999–2000. 162–163.

² Jókai Mór: *Emléksorok. Napló 1848-49-ből*. Sajtó alá rendezte és az utószót írta: Nemeskéri Erika. Budapest, 1980. 222.

ember fia. 1875-ben követte az *Emlékeim*, illetve lábjegyzeteivel ellátva a *Jókai Mór forradalom alatt írott művei*, mely utóbbi a sajtóban közzétett írásait tartalmazta. Az *Életemből* három kötete 1886-ban, illetve 2. kiadásban 1898-ban jelent meg. A szabadságharcról szóló kései írása, *A mi lengyelünk* című 1903-ban jött ki a nyomdából, s az 1849. július 20-i turai ütközettel és az azt követő időszakkal foglalkozott. *A magyar nemzet története regényes rajzokban* című kétkötetes műve a forradalom és a szabadságharc eseményeivel zárul, és 1902-ben jelent meg.³

Jókai a forradalomhoz és szabadságharchoz való viszonyát 1850-ben a következőképpen fogalmazta meg: „Írjunk mitológiát. Írjunk le az év eseményeit, híven, valóan, mindent, ami megtörtént, minden csodálatost, emberfölöttit, nagyszerűt, amit láttunk, amit tapasztalánk, aminek szemtanúi voltunk...”⁴ A látásra és tapasztalásra való hivatkozás jelzi, hogy mennyire fontos számára az események hiteles megörökítése és hagyományozása.⁵ A következőkben azt vizsgáljuk, hogy ez milyen mértékben valósult meg az általunk tárgyalt események leírásakor.

A tavaszi hadjárat eseményeinek Jókai által történő bemutatását a mellékhadszínterekhez kapcsolódókkal kezdjük. Bem erdélyi hadjáratának, benne Nagyszében 1849. március 11-i elfoglalásának a rövid bemutatásával kezdődik *A kis szürke ember (Egy invalidus irkafirkáiból)* című írása a *Csataképekben*. A novella nagyobb része a képviselőház által 1849. március 21-én megszavazott Magyar Katonai Érdemrend I. osztályának az átadásával foglalkozik. (Ugyanekkor léptették elő Bemet altábornaggyá is.) A novella szerint a kitüntetés előtt Bemet megrótták azért, mert Szeben elfoglalásakor amnesztiát adott a magyarokkal addig szembenálló szászoknak. A megrovást tudomásul véve Bem pénzt kért katonái számára. Az érdemrend átadásának napján Bem Kolozsváron vett át a szebeniektől 100 000 ezüftforintot, amelyet nyomban kiosztatott hadserege honvédei között. Ekkor érkezett meg a képviselőház küldötte az érdemrenddel és az altábornagyi kinevezéssel. A kiküldöttet név nélkül a hadügyminiszter segédtsíztjeként és „hetvenbe járó” „vén huszárezredesként” említi az írás. Az érdemrend átadásának irodalmi fordulatokban gazdag leírását Jókai azzal zárja, hogy Bem az iránt érdeklődik, hozott-e hadserege számára pénzt, mire azt a választ kapja: „Hogy most ez egyszer semmit.”⁶

A novellában több esemény sem felel meg a valóságnak. Bem azon a napon hirdettet Nagyszébeni kiadványában amnesztiát a szászok számára, amikor a sikeres erdélyi hadjáratáért előléptették altábornaggyá, és megszavazták számára a Magyar Katonai Érdemrend I. osztályát. Így az amnesztiáért, amivel valóban nem értett egyet a politikai vezetés, az érdemrend átadása előtt nem róhatták meg. Csány László erdélyi főkormánybiztos 1849. április 8-án a következőket jelentette az Országos Honvédelmi Bizottmánynak: „Az egész Szászföldet ostromállapotba helyeztem, az amnesztiát, melyet Bem altábornagy átolánosan adott, politikai vétségekre nézve a múltra jóváhagytam, de azokra, kik az ellenséggel, mint

³ Jókai Mór felhasznált művei közül a *Forradalmi és csataképek 1848 és 1849-ből*, a *Politikai divatok*, a *Jókai Mór forradalom alatt írott művei*, a *Cikkek a forradalom évéből* és *A magyar nemzet története regényes rajzokban* forrása a www.mek.iif.hu/porta/szint/human/szepirod/magyar/jokai/osszes/html/ (letöltés: 2017. február 12.)

⁴ Jókai Mór: *Az ércleány* című novella kezdő sorai. In: *Forradalmi és csataképek 1848 és 1849-ből*.

⁵ Péntes Ágnes: *A mítosz és azon túl. Jókai Mór Forradalmi és csataképek 1848- és 1849-ből című novellaciklusának beszédmodjáról*. Erdélyi Múzeum, 75. köt. (2013) 1. füzet. 34.

⁶ Jókai Mór: *A kis szürke ember (Egy invalidus irkafirkáiból)*. In: *Forradalmi és csataképek 1848 és 1849-ből*.

annak cimborái eltávoztak, ki nem terjesztettem...”⁷ Valószínű, hogy Jókai a novella írása-kor az *Esti Lapok* 1849. március 17-i, általa közzétett tudósítását idézte fel, amelyben szerepel a Bem által a szebenieknek adott amnesztia.⁸ Az érdemrend átadására március végén került sor, de ennek színhelye nem lehetett Kolozsvár. Bem március 28-án intézett támadást a Vöröstoronyi-szoros havasalföldi oldalán lévő cs. kir. csapatok állásai ellen. Csány szintén március 28-án adta át Nagyszebenben Bemnek a még korábban, március 15-én megszavazott Magyar Katonai Érdemrend 2. fokozatát. Jelentése szerint ekkor érkezett meg a tudósítás az I. osztályú érdemrend Bemnek ítézéséről.⁹ Így az I. osztályú érdemrend átadására ekkor vagy a következő napokban kerülhetett sor Nagyszebenben. A novellában említett „vén huszárezredes” Németh János alezredes volt, aki 1786-ban született Szombathelyen és nem Debrecenben, s még nem volt „hetvenbe járó”.¹⁰ Az viszont tény, hogy Bem serege komoly pénzügyi hiányokkal küszködött. Március 20-tól április 4-ig 187 000 forintot fizettetett ki Nagyszeben városával a hadserege számára, de Csány szerint a serege továbbra is fizetetlen maradt.¹¹

A *Csataképek Szenttamási György* című novellájában Jókai a tragikus főhős lakóhelyének, a bánsági Szenttamásnak a magyarok általi elfoglalását írja le a mű utolsó részében. A város a szerb felkelők legerősebb bácskai sánctáborra volt. Ez a novella a szenttamási magyaroknak a szerbek által történő legvilkolásával indul, s fő cselekménye a túlélő Szenttamási György bosszújának a megvalósulása. Ennek során Jókai felvonultatja igazi írói énjét. Az eseményektől és a helyszíntől távol kalandozva a történetbe beleszövi a betyár Rózsa Sándor amnesztiájának és a szabadságharc mellé állásának a történetét, illetve Lenkey János huszárszázadának Galíciából történő hazaszökését.¹² Az írói fantázia a valósággal csak érintőlegesen kapcsolatban maradt. A szerbek szenttamási táborra 1848. július 4-én jött létre, a novellában pedig a lázadásuk Szent Euszták napján, vagyis július 16-án történik. A Württemberg-huszárszázad Mariampolból történő szökésére pedig jóval ezelőtt, május 28-án került sor, így kronológiailag igencsak sántít felbujtóik között szerepeltetni a szerbek bosszút állni akaró Szenttamási Györgyöt.¹³ Irodalmilag meglehetősen ki van színezve Rózsa Sándor története is, noha ezt ismerhette Jókai a legjobban, hisz az amnesztia kézbesítésével Kossuth éppen az írot bízta meg.¹⁴

A történelmi hűség szempontjából a legtöbb problémát magának Szenttamásnak az elfoglalása jelenti. 1848 nyarán és őszén a magyar csapatok háromszor indítottak sikertelen támadást az elfoglalására, ami végül csak 1849 tavaszán sikerült. A novellában a létszám-ban megfogyatkozott szerb védőktől végül egyetlen, túlkoros katonából álló zászlóalj foglalta el a sáncokkal megerősített várost. Ez egy bánsági magyar menekültekből álló zászlóalj, amelynek tagjai bosszút kívántak állni a szerbek családjuk legvilkolásáért. Természe-

⁷ Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltár (a továbbiakban: MNL OL), H2 OHB 1849:5461. Közli: Csány László kormánybiztosi iratai 1848-1849. 1-2. köt. Sajtó alá rendezte: Hermann Róbert. Zalaegerszeg, 1998. II. 246–248.

⁸ Jókai Mór: *Cikkek a forradalom évéből*. *Esti Lapok*, 1849. március 17.

⁹ Csány László kormánybiztosi iratai, II. 242.

¹⁰ Bona Gábor: *Tábornokok és törzstisztek az 1848/49. évi szabadságharcban*. 1-2. köt. Miskolc, 2015. II. 446.

¹¹ MNL OL H2 OHB 1849:5461. Közli: Csány László kormánybiztosi iratai, II. 246–248.

¹² Jókai Mór: *Szenttamási György*. In: *Forradalmi és csataképek 1848 és 1849-ből*.

¹³ Hermann Róbert: *Dezertőrökből szabadságharcosok. A közkatonák lázadása – Lenkey János százada*. In: Hermann Róbert: *Reformkor, forradalom, szabadságharc. Válogatott tanulmányok*. Budapest, 2016. 137–146.

¹⁴ Jókai Mór: *Emléksorok*, 64–66., 250.

tesen ott találjuk közöttük Szenttamási Györgyöt is, akinek a bosszúja beteljesedik, saját halála előtt még láthatja az általa megölt Basilisknak, családja megrontójának és az őt eláruló feleségének a végzetét.

Valójában 1849. április 3-án Perczel Mór a IV. hadtest csapataival kemény küzdelem után foglalta el Szenttamást, noha annak védőinek száma akkor valóban kevesebb volt, mint korábban. Elfoglalásának valóságos történetét Jókai is ismerhette, illetve a későbbi években bizonyosan megismerte. A *magyar nemzet története regényes rajzokban* le is írta: „Az ostrom ezúttal komoly volt. A védelem is elkeseredett volt. A szerbeken kívül négyezer határőr s Knicsanin szerviánusai védték a sáncokat. – A legelső magyar nemzeti színű zászlót Földváry Sándor, a szegedi önkéntes nemzetőrök parancsnoka tűzte fel a hídfő sánccára, melyet a szegediek az ellenség gyilkos tűzzápora között lábtókon másztak meg. – A hídfő elfoglalása után a szerbek rémülten rohantak át a csatorna hídján a városba; a honvédek oda is utánuk rontottak. Ezalatt a város túlsó oldalán Gál ezredes csapatai foglalták el a sáncokat, s a szerb hadak kétoldalról lettek fegyver élére fogva. Egy részük a csatornán szüva menekült át, más részük a Krivája mocsarai közé futott. Nemsokára az egész hírhedett Szenttamás tüzlángba lett borítva. A megölt és vízbe fült ellenség számát ötezerre teszik a haditudósítók. A nők és gyermekek meg lettek kímélve s a lángok közül kiszabadítva.” Ebben a leírásban is vannak azonban túlzások. A védősereg 3000–4000 főt tett ki 9 vagy 14 ágyúval Jovan Stefanović Vilovski cs. kir. hadmérnök százados parancsnoksága alatt, míg ellenükben Perczel 7000–8000 főt vethetett be 24 löveggel. A szerbek vesztesége körülbelül 2000 fő volt, a magyaroké pedig 122 fő halottakban és sebesültekben.¹⁵

Jókai műveiben a magyar főhadssereg tavaszi sikereiről a mellékhadszínterekhez viszonyítva jóval több esemény lett megörökítve. Az 1849. március 5-i szolnoki magyar győzelemmel legrészletesebben a *Csataképekben A két menyasszony* című novella foglalkozik, amelyben két szolnoki leány párkapcsolatának beteljesülésébe, illetve tragédiájába szövi bele az ütközetet. A drámaiság fokozása érdekében az egyiknek (Rózsa) egy huszártiszt (Gábor), a másiknak (Aranka) egy császári oldalon harcoló vértés tiszt (Róbert) a választotta, akik az ütközetben is egymásra akadnak, bár párviadaluk elmarad. Végül a halálos sebet kapó vértés tisztet a harcok elülte után a huszártiszt találja meg a csatatéren.¹⁶

A novella első része Jókai személyes élményei alapján hűen örökíti meg az 1848. december végén és 1849. január első napjaiban a Pestről Debrecenbe történő költözés szívszorító hangulatát. A továbbiakban azonban a drámaiságnak és a mítoszteremtésnek gyakran áldozatul esik a történelmi valóság. Az elvonuló huszárok és a cs. kir. vértések nem azonos, hanem különböző napokon érkeztek Szolnokra (január 10-én, illetve január 13-án).¹⁷ A Perczel Mór hadtestével elvonuló huszárok nem vettek részt a március 5-i szolnoki ütközetben, így „Rózsa kedvese, Gábor” csak az író fantáziájában tehette ezt meg. Perczel Mór hadtestének, illetve a tartalék hadosztály lovasságát a 6. (Württemberg), a 9. (Miklós) és az 1. (Császár) huszárezred századai (12) alkották.¹⁸ Március 5-én Damjanich János és Vécsey Károly lovasságát a 2. (Hannover) és a 3. (Ferdinánd) huszárezred, illetve egy lengyel dzsidásszázad alkotta.¹⁹ A drámaiság legnagyobb áldozata az 1849. január 22-i szolno-

¹⁵ Hermann Róbert: *Az 1848-1849-es szabadságharc nagy csatái*. Budapest, 2004. 208–213.

¹⁶ Jókai Mór: *A két menyasszony*. In: Forradalmi és csataképek 1848 és 1849-ből.

¹⁷ Hermann: *Az 1848-1849-es szabadságharc nagy csatái*, 149.

¹⁸ Hermann Róbert: *A honvédtéstől a honmentésig. Perczel Mór téli hadjárata 1848. december 14. – 1849. január 27. H. n.*, 2015. 252–214.

¹⁹ Hermann: *Az 1848-1849-es szabadságharc nagy csatái*, 188.; Bona: *Tábornokok és törzstisztek*, I. 44., 51.

ki ütközet lett, amit teljesen kihagy az író, pedig ebben az ütközetben Gábor és Róbert is jelen lehetett volna.²⁰

A március 5-i ütközet leírása is tartogat számos olyan elemet, amely csak az irodalom világába tartozik. Ilyen például a cs. kir. vértések egy részének a szandai hídfőben való szerepeltetése. A legmeghökkenőbb azonban a legendás szegedi 3. honvédszászlóalj katonáinak kaszával felszerelt, első ütközetét vívó újoncokká történő lefokozása. Ugyanakkor a velük hősiességben rivalizáló kassai 9. vörössipkás honvédszászlóaljjal már a tizenhetedik ütközetet vívatja meg az író. Felmerülhet, hogy a 3. helyett egy másik alakulatra, talán a 65. honvédszászlóaljra gondolt Jókai. Ez az eredetileg jász kun, illetve szegedi önkéntes nemzetőrökből álló zászlóalj ugyanis 1849 januárjában eredeti állománya jelentős része nélkül, újoncokkal kiegészítve Szegeden alakult át honvédszászlóaljjá. Zászlóavatására 1849. február 28-án került sor Törökszentmiklóson, s egyike volt azon alakulatoknak, amelyeket gróf Vécsey Károly tábornok Damjanich Jánosnak küldött segítségül. Az ütközet után az egyik haditudósítás szerint: „Kökönyessy a 65. z.a. élén derekasan viselte magát, pedig az újonczok egyrésze egyenesre pántolt kaszákkal volt felfegyverkezve, de ezzel a fegyverrel is a Zagyvába szorították az osztrák vasasokat.”²¹

A zászlóaljnak a szolnoki indóház előtt felállított osztrák üteg elleni támadásának leírása azonban mégis csak arra enged következtetni, hogy az akciót ténylegesen végrehajtó 3. honvédszászlóaljra gondolt az író. A zászlóalj hősiessége, a 9. honvédszászlóaljéval együtt, már a szabadságharc idején legendássá vált, így nem nagyon lehet magyarázatot találni arra, hogy miért akarta ezt Jókai megváltoztatni. A zászlóalj hírneve alkalmas volt az irodalmi mítoszteremtésre is. Jókai a 3. honvédszászlóalj hőstettét ismerte, mivel arról 1849. március 12-én maga is tudósított az *Esti Lapok*ban. „A mieink közül százhatvanhárom lett csataképtelen. Hatvankettő egyedül a harmadik zászlóaljból, melynek első colonne-ját Gyurmán Sándor,²² a Közlöny szerkesztőjének testvére vezette. – A csata után Damjanics megállt levett főveggel a harmadik zászlóalj előtt. »Fiaim, úgymond, kevesebben vagytok, mint ezelőtt fél nappal, megérdemlenétek mindnyájan, hogy tisztékké legyetek, úgy viseltétek magatokat; de hol lenne akkor nekem a harmadik zászlóalj!« – A legénység éljent kiáltott rá.”²³ Mindenesetre a 3. honvédszászlóaljnak *A két menyasszony* című novellában történt ábrázolási módja Jókaiiban mélyebben rögzült, hiszen a nagyjából ezzel egy időben keletkezett *Emléksorok*ban is hasonlóképpen írt: „...az előrehaladt szegedi kaszások elfoglalták a középük tüzelő ágyúkat...”²⁴ Kései művében, *A magyar nemzet története regényes rajzokban* a szolnoki ütközet kapcsán azonban már helyesen, „vitéségéről híres” zászlóaljként említi őket.²⁵

Visszatérve a novellára, az ütközet nagyszerű eseményei közül több is szemléletesen megjelenik benne, a 3. honvédszászlóaljnak az osztrák üteg elleni rohamán kívül például a huszárok és a vértések küzdelme. Olvashatunk a 9. honvédszászlóaljnak a lovasság elleni sikeres támadásáról is. Ezzel azonban az a probléma, hogy ezt kizárólag Jókai leírásából is-

²⁰ Hermann: *Az 1848-1849-es szabadságharc nagy csatái*, 148–150.

²¹ Rédei István: *Jászok és kunok az 1848/49-es szabadságharcban*. Jászberény, 1989. 54–55.

²² Helyesen Gyurmán Vilibáld, aki ekkor azonban csak hadnagy volt a zászlóaljban. Bona Gábor: *Hadnagyok és főhadnagyok az 1848/49. évi szabadságharcban*. 1-3. köt. Budapest, 1998. I. köt. 521.

²³ Jókai Mór: *Cikkek a forradalom évéből*. *Esti Lapok*, 1849. március 12.

²⁴ Jókai Mór: *Emléksorok*, 106.

²⁵ Jókai Mór: *A szolnoki ütközet*. In: *A magyar nemzet története regényes képekben*.

merjük, ami némi kételyt is ébreszthet az emberben.²⁶ Mindenesetre, ha az ütközet pontos leírását nem is, de a viadal és a győzelem nagyszerűségét megismerhetjük a novellából.

A huszárok vitézsége Jókait igen csak foglalkoztatta ezekben a napokban. Az *Esti Lapok* március 19-i számában jelent meg egy rövid írása, *A huszárkáplár*. Ebben a vén huszárkáplárt Kossuth a kápolnai és a szolnoki ütközetekben nyújtott teljesítményéért léptette elő hadnaggyá, de altisztnek véelve őt a többi tiszt nem akarta befogadni a társaságába. Természetesen ez csak kitalált történet, amelynek ihletője a huszárok szolnoki vitézsége, és a vén huszárkáplár hasonlóságot mutat *A két menyasszony* novellában szereplő huszár altisztel.²⁷

A magyar főserég Görgei Artúr tábornok ideiglenes fővezérsége alatt induló áprilisi támadásának első szakaszával, a gödöllői hadművelet két eseményével sajátos módon találkozunk Jókai műveiben. Az április 4-i tápióbicskei és az április 6-i isaszegi ütközetről írt írásának ugyanaz a központi jelenete, egy osztrák és egy magyar huszártiszt párviadala. A valóságnak inkább a *Párbaj a csatatéren* című novella felel meg.²⁸ A Klapka György vezette I. hadtest Tápióbicske ellen elsőként támadó Dipold-dandárját a rejtve elhelyezkedő horvát határőrök nagy veszteséget okozva meghátrálásra kényszerítették. A megfutamodók magukkal rántották a hadtest mögöttük érkező dandárjait, és az ellenség zsákmánya lett az egyik magyar üteg is. A megfutamodók összetorlódtak a Tápió hídjánál, kitéve az üldözősükre indult Sternberg-lovasdandárnak. Klapka az ellenséges lovasság ellen saját lovasságát rendelte. Ekkor következett be a horvát báni huszárezredet vezető báró Hermann Riedesel őrnagy és az 1. (Császárszár) huszárezred egyik osztályát vezető Sebő Alajos őrnagy novellában is megörökített párbaja. A párbaj és a lovassági összecsapás lehetővé tette a feltorlódtott gyalogság visszavonulását a Tápió hídján. A III. hadtest beérkező Wysocki-hadosztálya hamarosan megfordította az ütközetet, s az végül a magyarok győzelmével végződött.²⁹

A novella meglehetősen pontosan mutatja be az ütközet párbajt megelőző eseményeit. Pontatlanságot magának a párbajnak a leírásánál találunk. „Csak egyszer villant mind a két kard, s azzal mind a kettő kihullott vitéze kezéből. Mindketten ugyanazon összecsapással lefegyverző sebet ejtettek egymáson; a magyar vitéz kardja az osztrák óriás kezét csuklóban vágta tönkre, míg ő maga az ellenfél ádáz csapásától hüvelykujját veszíté. De ez nem volt a párharc vége. A mint a két dalia egyszerre egy pillanatban kiejté jobbójából a kardot, hirtelen megragadta egymást mind a kettő, s elkezdődött a tusa puszta kézzel, balog kézzel. Riedesel magasabb volt, de Sebő ügyesebb, gyorsan torkon ragadta ellenfelét, azzal sarkantyúját paripája oldalába vágta, a két mén megfordult egymásnak feszített oldallal, s azzal mind a két lovag lezuhant a földre. Erre vágatva rohant a két ellenséges lovasság vezérei segélyére. Mire oda értek, a földön dülakodó két vitéz közül csak az egyik kelt föl: az Sebő volt; Riedesel halva maradt.” Hasonlóan írta le a párviadalt kései művében, *A magyar nemzet története regényes képekben* is, mutatva, hogy öreg korában is ragaszkodott a saját változatához.³⁰

A történetet Karsa Ferenc főhadnagy is megörökítette, ahogyan azt Sebő Alajos elmesélte neki. „...Riedesel felismervén, a párbajra kihívást csakis abból a szeméremből fogadta

²⁶ Hermann: *A honvesztéstől a honmentésig*, 94.

²⁷ Jókai Mór: *Cikkek a forradalom évéből*. *Esti Lapok*, 1849. március 19.; *Jókai Mór forradalom alatt írt művei*. 1848–1849. Budapest, 1875. 225–226.

²⁸ Jókai Mór: *Életemből. Igaz történetek. Örök emlékek. Humor. Utleírás*. Budapest, 1898. 2. köt. 1–3.

²⁹ Hermann: *Az 1848-1849-es szabadságharc nagy csatái*, 216–220.

³⁰ Jókai Mór: *A kilencnapos ütközet*. In: *A magyar nemzet története regényes képekben*.

el, nehogy huszárjai szemében kissebbséget szenvedjen. – De meg voltam győződve hogy levág (saját szavai), »azonban legényeimnek maradást intek és a délcegen felém vágatató Riedesel elibe ugrattam. Összecsaptunk se ő, se én nem kaptunk vágást csakhogy észrevettem hogy az én lovam erősebb s az övét megtolta. Egy kis fordulóval megint szembe kerültünk, – másodszer is összecsaptunk. ... Akkor kaptam ezt a rettenetes vágást.« Feltúrte jobb karján az inge ujját, megmutatta az élet-erek mellett a hosszú sebforradást, és elhallgat. – 'Hát Riedesellel mi történt?' – kérdi Szemere Miklós. 'Riedesellel? ... no hát ő meghalt' ... fejezé be Sebő az elbeszélést.³¹ Ezen elbeszéléshez képest Jókaié jóval heroikusabb, alkalmasabb a mítoszteremtéshez.

A párbaj a szélesebb közönség előtt abban a formában ismert, ahogyan azt *A kőszívű ember fiai* című regényben a Király-erdőben Pallvicz Ottó és Baradlay Richárd megvívják. Jókai tisztában volt azzal, hogy a forrásául szereplő cselekmény nem az isaszegi, hanem a két nappal korábbi tápióbszkei ütközetben ment végbe. A drámaiság követelményének talán jobban megfelelt, ha a történetet egy nagyobb erővel megvívott elszánt összecsapásba ágyazza bele.³²

Az isaszegi csataterőről, a Király-erdőről és magáról az ütközetéről is viszonylag pontos leírást ad Jókai, bár az egész leírást aránytalanná teszi Pallvicz Ottó és Baradlay Richárd párbajának a bemutatása. Helytállóan szól arról, hogy Jellačić visszavonuló csapatai felgyűjtották az erdőt, ugyanúgy megfelel a valóságnak Klapka I. hadtestének Isaszeg elleni – visszavonulással végződő – kezdeti támadása, illetve Damjanich III. hadtestének előre nyomulása a Király-erdő északi részében. Damjanichnak az Isaszeg elleni támadást azonban nem Klapka visszavonulása miatt kellett feladnia, hanem azért, mert Aszód térségéből Gáspár András tábornok VII. hadteste nem nyomult előre. A Schlik-hadtest egyik hadosztályát így ellene csoportosították át, amely az oldalába került. Ezután a Király-erdő északi részén késő estig elkeseredett küzdelem bontakozott ki, amit Jókai is többször említ.

Legnagyobb terjedelemben, már csak a párbaj miatt is, a Klapka és Damjanich csapatai közötti hézagban, a Király-erdő egyik hajlatában sorra kerülő késő délutáni lovassági viadallal foglalkozik: „Hat-hétezer lovag egymással összekeveredve, ki-ki ellenét keresve; ágaskodó paripák tombolásai, villogó kardok találkozása; veres csákok, ércsisakok, szegletes süvegek egymás mellett, egymás ellen.” Az ehhez hasonló leírásokkal igyekszik Jókai fokozni a küzdelem nagyságát, hogy abban méltón helyezhesse el a drámai párbajt.

Az ütközet leírásában helyesen említi a tartalékot képező, Aulich Lajos tábornok vezette II. hadtestnek az ütközetbe való beavatkozását, ami újabb lendületet, fordulatot ad az ütközetnek. Ennek köszönhetően és Görgői határozott fellépésére Klapka félbehagyja megkezdett visszavonulását, újból Isaszeg ellen vezeti csapatait, amit estére sikerül is elfoglalni. Jókai tájékozottságát mutatja az olyan részletek szerepeltetése, mint amikor Aulichnak a Damjanich támogatására küldött csapatai tévedésből a sajátjaik közé lóttek. Beleszövi az elbeszélésbe Görgői Klapkának tett kijelentését is: „Ma vagy győznünk kell, vagy visszamennünk a Tisza mögé.” Igaz, ezt pontatlanul napiparancsként említi.³³

Jókai a tavaszi hadjárat ezen szakaszáról csak egyetlen tudósítást tett közzé az *Esti Lapok* 1849. április 9-i számában *Tábori hírek* címmel. Ebben pontosabb részletek nélkül az isaszegi győzelemről számolt be.³⁴ Röviden szól ezekről az ütközetekről *A magyar nemzet*

³¹ Karsa Ferenc: *Szabadságharcos napló*. Sajtó alá rendezte: Bona Gábor. Budapest, 1993. 163.

³² Nagy Miklós: *A kőszívű ember fiai*. Irodalomtörténeti Közlemények, 62. évf. (1958) 2-3. sz. 236.

³³ Jókai Mór: *A kőszívű ember fiai*. Budapest–Ungvár, 1973. 315–322.; Hermann: *Az 1848-1849-es szabadságharc nagy csatái*, 224–230.

³⁴ Jókai Mór: *Cikkek a forradalom évéből*. Esti Lapok, 1849. április 9.

története regényes képekben című művében is, a *Kilencnapos ütközet* alfejezetben Vetter Antal fővezéri tevékenységét jellemzi, majd Görgei fővezérsége alatt röviden ismerteti az eseményeket az április 2-i hatvani ütközettől az április 10-i váci ütközetig. Mint láttuk, érdekesebb eseményként csak Riedesel és Sebő párbajáról számol be a tápióbszkei ütközetben.

Ez a rövid leírás foglalkozik az áprilisi győztes magyar hadjárat második szakaszával. Ekkor a magyar főserég egy része, a megerősített II. hadtest Pest alatt maradván foglalkoztatta a császári főerőket, míg a többi hadtest Vácon és a Garamon át az ostromlott Komárom felmentésére indult. Az élen az I. és a III. hadtest haladt, míg őket Pesttől lépcsőzetesen elszakadva követte a VII. hadtest. Április 10-én Vácnál legyőzték az ott állomásozó, Christian Götz vezérőrnagy által vezetett cs. kir. hadosztályt, s az osztrák tábornok is elesett. A mű következő alfejezetében az előbbiekhöz képest bővebben ismertette az április 19-i nagysarlói ütközetet. Részletes ütközetleírást itt sem adott, de a leírásban viszonylag nagy teret szánt az ütközet záró momentumának, az I. hadtest jobbszárnyán megjelenő császári erők támadásának, ami kezdetben zavarba hozta az ott állomásozó egyetlen magyar zászlóaljot. Voigt Félix főhadnagy útege és a Guyon Richárd által ide irányított erősítés azonban visszaverte a támadást.³⁵ A nagysarlói győzelem után április 22-én a magyar erők megérkeztek Komáromhoz, amelyet április 26-án a Dunától délre is felmentettek az ostrom alól. Ekkor legyőzték a Pestről és Budáról visszavonuló császári csapatokat is.

Az áprilisi magyar ellentámadás fő célja Komárom felmentése volt. Jókai a város szülőtte volt, így nem meglepő, hogy az ostromlott Komárommal részletesebben is foglalkozott műveiben. A *politikai divatok* című regénye, melyben saját maga 1848–1849-es tevékenységét is igyekszik tisztázni, részben Komáromban játszódik. A települések és a szereplők is más nevet viselnek, de a leírásból, például a *Város a várban* című alfejezetből egyértelműen rá lehet ismerni Komáromra, bár csak érintőlegesen foglalkozik a város császáriak általi ostromával.³⁶

A *Forradalmi és csataképek* egyik novellája a *Komárom* címet viseli. Ez az 1848. szeptember 17-i tűzvész és az ostromlóvegektől sokat szenvedett város bemutatása után az új várparancsnok, Guyon Richárd megérkezését tárgyalja. Az elbeszélés lesújtó képet fest az erődítmény tisztikara egy részének a gyávaságáról, kötelességmulasztásukról. A hibákat különösen egy táblabíró kinézetű őrnagyban összpontosítja. Guyon a megérkezése utáni harmadik napon bankettet rendez az Óvár egyik ostromágyúknak kitett, Dunára néző bástyáján. Az ágyúzást semmibe vevő magatartásával próbál hatni a tisztekre, megpróbálja személyes példamutatásával helyreállítani megingott bátorságukat. A novella szerint el is éri a célját.³⁷ A tisztikarról hasonlóképpen ír az *Emléksorok* Komárommal foglalkozó részében is. Itt azonban nem az egyik bástyán, hanem a „Duna-parton voltak terítve a bankettasztalok, az ostromsáncokkal éppen átellenben”. A novellában az egyik ágyúgolyó eltalálta a bástyát, de nem robbant fel, ebben a leírásában viszont az szerepel: „Egy ágyúgolyó sem talált oda...”³⁸

Noha komáromiként Jókai jól ismerte a várost, ebben a két írásában rugaszkodott el tőle a legjobban a valóságtól. Az *Emléksorok*ban azt írja, hogy Guyon Richárdot Majthényi István báró helyett nevezték ki várparancsnoknak. Ugyanígy emlékszik később a *Jókai Mór*

³⁵ Jókai Mór: *A kilencnapos ütközet. A nagysarlói ütközet*. In: *A magyar nemzet története regényes képekben*.

³⁶ Jókai Mór: *Politikai divatok*, id. mű.

³⁷ Jókai Mór: *Komárom*. In: *Forradalmi és csataképek 1848 és 1849-ből*.

³⁸ Jókai Mór: *Emléksorok*, 157–166.

forradalom alatt írt művei egyik utólagos lábjegyzetében is.³⁹ Valójában Majthényi 1849. január 7-én lemondott a várparancsnokságról, s azt ideiglenesen Török Ignác ezredes, majd január 28-tól már tábornokként az Országos Honvédelmi Bizottmány által kinevezve töltötte be. Guyont 1849. március 10-én nevezték ki komáromi várparancsnokká, Lenkey János ezredest pedig a várórség parancsnokává. Azonban sokáig nem tudtak bejutni a császáriak által körülvárt Komáromba. Előbb Lenkeynek sikerült ez április 10-én, és másnap Török Ignác neki adta át a várparancsnokságot. Guyon zsidónak öltözve csak a nagysallói ütközet másnapján, április 20-án jutott be egy fél század huszár által kísérve.⁴⁰

Guyon megérkezésekor valóban javában zajlott Komárom bombázása, de a Jókai által leírt károk már korábban keletkeztek. A bástyán adott ebédre Guyon megérkezésének a harmadik napján került sor a novella szerint. Ez azonban csak Jókai irodalmi képzeletében létezett, nincs nyoma a forrásokban: sem a 64. honvédszászlóalj parancskönyvében, sem Szinnyei József naplójegyzeteiben.⁴¹ Ráadásul április 22-én már nem Guyon megérkezése és parancsnoksága, hanem a Vág-hídfőhöz megérkező magyar főserg került a figyelem előterébe. Ezen a napon már csak ezért sem kerülhetett volna sor egy bátorságot növelő tiszt bankettre. A novella befejezéseként a bankettől távozóknak Guyon nyugodt éjt ígért, amit be is tartott: „...még azon éjjel kiüttött egy csapattal a nádorvonal felől, s kényszeríté elhallgatni az ostrom-mozsarakat...” Szinnyei naplója szerint valóban volt egy kitörés a Nádor-vonalból a Sárkány-major felé, de arra április 23-án délután került sor, aminek eredményeként a császáriak kilenc nagyobb ágyújukkal visszavonultak a Csallóközből a Dunától délre.⁴² A várost és az erődítményeket egyébként nem erről fenyegette leginkább a bombázás, hanem a Dunától délre található Monostor-hegyről.

A novella bástyán megtartott bankettje némileg rokonítható Alexandre Dumas *A három testőr* című művének egyik jelenetével, amikor La Rochelle ostromakor Athos, Portos, Aramis és D'Artagnan az egyik ellenséges támadásnak kitett előretolt bástyában tartanak bizalmas megbeszélést.⁴³ Lehetett-e hatással Jókaira Dumas 1844-ben megjelent műve? Mikszáth Kálmán írja a diákkorában sokat olvasó Jókairól, hogy az első hatást Walter Scott *Ivanhoe* regénye tette rá, ami után „megkóstolta” Dickens és Dumas írásait is. Dickens nem tett rá jelentősebb befolyást, „annál elhatározóbb lesz életére Dumas »Három testőr«-e, ez a harmatos lovagmese. De Jókai még nem tud erről, bár olvasta.”⁴⁴ Talán ez a tudat alatti hatás tört felszínre a *Komárom* című novella bástya-jelenetében.

Jókainak a tavaszi hadjárat katonai eseményeiről szóló írásait Buda magyarok általi visszafoglalásával kell zárunk, amivel *A köszívű ember fia* című regényében foglalkozott. Az 1849. május 4-től 21-ig tartó ostromot kimerítő részletességgel, meglehetősen pontosan írta le. Az ostromnak szinte minden lényeges mozzanatára kitért, kezdve a Kmetyhadosztály május 4-i Vízműerőd elleni sikertelen támadására, a vár körülváráására, a május

³⁹ Jókai Mór *forradalom alatt írt művei*, 147.

⁴⁰ Hajagos József: *Török Ignác, a szabadságharc hadmérnök vértanúja*. In: Egy küzdelmes év katonái. Szerkesztette: Horváth László. Gyöngyös, 1998. 133–134., 140., 146.; Hajagos József: *Török Ignác tevékenysége Komárom védelmének megszervezésében*. Aetas, 28. évf. (2013) 2. sz. 21–33.; Guyon megérkezésére lásd: Szinnyei József: *Komárom 1848-49-ben. (Napló-jegyzetek)* Budapest, 1887. 90.

⁴¹ A 64. honvédszászlóalj parancskönyve MNL OL R 51.; Szinnyei: *Komárom*, 90–93.

⁴² Szinnyei: *Komárom*, 92.

⁴³ Alexandre Dumas: *A három testőr*. (mek.oszk.hu/02000/02037/02037.pdf 332-348.) (letöltés: 2017. február 10.)

⁴⁴ Mikszáth Kálmán: *Jókai Mór élete és kora* (mek.oszk.hu/02000/02037/02037.pdf 30.) (letöltés: 2017. február 10.)

6-tól kezdődő rendszeres ostromra, a magyar tüzérség május 13-tól kezdődő nagyobb arányú működésére, május 16-tól a réstörő ütegek működésére, Hentzinek a Pest ellen intézett megtorló bombázására és végül a május 21-i sikeres rohamra. Egyedül a május 18-i éjféli utáni rohamkísérlet leírását hiányolhatjuk, amely kapcsán csak Kleinheinz Oszkár őrnagynak, az I. hadtest tábornoki főnökének a halála szerepel művében. A főesemények mellett sok apró részlettel is találkozunk, például a május 6-án a főhadiszállás mennyezetét átütő ellenséges tüzérségi találattal, bár ez nem a Laszkovszky-villában, hanem a „Remetéhez” címzett fogadóban történt. További ilyen apró részlet, hogy május 9-én bomba csapódott a pesti oldalon homokzsákokat töltő napszámosok közé, vagy az, hogy a várórség május 15-én gyújtó- és rombolóhajókkal próbálta megsemmisíteni a magyarok csepeli alkalmi hídját.

Az ostrom leírásába csak apró tévedések kerültek bele, melyek nem befolyásolják az egész leírás hitelességét. Ezek közé tartozik például, hogy a várat megadásra felszólító parlamenten május 4-én nem a Vízműerőd elleni támadás után, hanem annak megindulásával egy időben jelentkezett a Bécsi-kapunál. A magyar ágyúzást azért kellett abbahagyni, mert a tervekkel ellentétben az még a parlamenten és a támadásra való felvonulás előtt vette kezdetét. A Vízműerőd elleni második támadást nem a 33., hanem a 45. honvédszázalaj hajtotta végre. Hasonló apró hiba, hogy május 21-én a rés ellen nem a 34., hanem a 47. honvédszázalaj hajtotta végre a támadást.

Az ostrom leírásában nem okoz törést a két testvér, Ödön és Richárd ellentéte sem. Párbeszédek, különösen a sajátos párviadalt kiváltó május 6-i, az ostrommal kapcsolatos eltérő álláspontokat jelenítik meg. Ödön a módszeres ostromot, míg Richárd a minden oldalról – beleértve Pestet is – történő, minél előbbi általános rohamot sürgetők álláspontját vallja. A Richárd által a várba kémkedni küldött Mihály mester beszámolója sem kitérő, mert abból a 23. (Ceccopieri) gyalogezred olasz nemzetiségű katonáihoz fűződő balhiedelemmel szembesülhetünk. Sokan hitték ugyanis, hogy azok alkalomadtán segítséget fognak nyújtani az ostromló magyaroknak. Hozzáállásuk kipuhatolására május 12-én kémeket is küldtek a várba, de az negatív eredménnyel tért vissza. Mihály mester május 13-i akciója a kém Szalmás Mihály ellen szintén nem az irodalmi fantázia szüleménye, mert a várbeli tüzérség aznapi pontos találataiból kiindulva kémkedés gyanújával többeket letartóztattak Pesten, igaz, később bizonyíték hiányában elengedték őket.⁴⁵

Jókai személyes élményekkel is rendelkezett Buda ostromáról, mivel ezekben a napokban Pesten tartózkodott. Buda ostromának kezdetéről *Legújabb* címmel május 4-én számolt be a Pesten is megjelenő *Esti Lapokban*. Az *Esti Lapok* május 8-i számában *Pesti napló* címmel tudósított május 6-ig a Pestet ért bombázásokról. A továbbiakban *Levelek Debrecenbe* címmel tett közzé négy írást a *Pesti Hírlapban* május 12-én, május 13-án, május 17-én és május 22-én, amelyekben beszámolt Buda ostromáról és a Pestet érő ágyúzásról, illetve utolsó levelében már a budai vár bevételéről.⁴⁶ Így *A kőszívű ember fainak* a pesti lakosságot jellemző részei személyes élményein alapulnak.

Buda ostromának tárgyalását így indítja *A kőszívű ember fiai* vonatkozó részében: „Folyton hangzik és fog hangzani, míg a világon magyar lesz, az örök szemrehányás: miért volt Budát ostromolni? – De lehetett-e másként tenni?” Ezután némi történelmi fejtegetést

⁴⁵ Jókai: *A kőszívű ember fiai*, 388–421. Az ostrom történetére Aggházy Kamil: *Budavár bevétele 1849-ben*. A kéziratot szerkesztette és sajtó alá rendezte: Hermann Róbert. Budapest, 2001. 1. köt. 151–343.

⁴⁶ Jókai Mór: *Cikkek a forradalom évéből*. *Esti Lapok*, 1849. május 4., május 8., *Pesti Hírlap*, 1848. május 12., május 13., május 17., május 22. *A Levelek Debrecenbe* első három közleménye megjelent Jókai Mór *forradalom alatt írt művei*, 151–157.

követően a választ is megadja: „Nem lehetett másképp; így kellett annak jönni! [...] Ami volt a pun népnek Karthágó, az Izraelnek Jeruzsálem, a keresztény világnak a Szentföld, a franciáknak Párizs, az oroszoknak Moszkva, az olaszoknak Róma – az volt minékünk Budavár. Hazánknak lüktető szíve... Egy ideális, nagy édesanyának látható arca... A törvényes szülöttnek apja becsületes neve... Lehetett-e nem érezni e szívnek lüktetését? Lehetett-e nem keseregni ez arc gyásza miatt? Lehetett-e túrni e név kigúnyolását?”⁴⁷

Jókai a regény megírásakor ismerte a Buda ostromával kapcsolatban megfogalmazott katonai és politikai kritikákat. Komárom felmentése után többen úgy gondolták, hogy a császári főereget tovább üldözve Bécs felé kellett volna vonulni, s annak legyőzésével megkísérelni a megegyezést Ausztriával. Az oroszok júniusi intervencióját sokan tévesen az április 14-i debreceni határozatoknak tulajdonították, köztük Görgei is. Jókai, bár az úgynevezett békepárttal kapcsolatban állt, az ő sajtóorgánumuknak számított az általa szerkesztett *Esti Lapok*, Buda ostromával kapcsolatban 1849-ben és még jó pár évtizedig azután is annak szükségessége mellett állt ki. Számára ez nem katonai vagy politikai ballépés, hanem olyan esemény, amelyben megmutatkozhatott a nemzet ereje és a magyar honvédség kiválósága. Ennek állított emléket, mondhatni, ezt emelte mitológiai magasságba *A kőszívű ember fiaiban*.

Az 1867-es kiegyezést követő évtizedek fejlődésével szembesülve idős korára átértékelte a Buda ostromával és az április 14-i határozatokkal kapcsolatos álláspontját. *A magyar nemzet története regényes képekben* című műve Komárom felmentése után már csak a mellékhadszínterek áprilisi és májusi eseményeit mutatta be. Nem írt külön sem az április 14-i határozatról, sem Buda visszavételéről. Műve *A múltakra vetett fátyol* című alfejezettel zárul, amelyben szembesülhetünk megváltozott álláspontjával. „Ami ezután következik, azt takarja a 'múltakra vetett fátyol', melyet a magyar országgyűlés az 1867-iki kiegyezéssel két évtized elfeledésre méltó eseményeire borított. – Az április 14-iki függetlenségi nyilatkozat, Buda várának ostroma olyan események, melyeket meg nem történtté tenni jó volna: ellensúlyozva az osztrák részről történtek által: a március 3-iki összmonarchiai alkotmánytervvel, az orosz invázióval, Henczy vandalizmusával, Haynau kegyetlenkedéseivel: az örök feledség vak sötétje temesse el őket! Hibák, melyek hibákat szültek, rémek, melyek egymást követték és megsemmisíték: halottak, akik nem kérnek emlékkövet: csak fűvet és mohot sírjaikra. [...] Sok vér kihullt, sok vagyon elpusztult, egész nemzedékek boldogsága, reménye megsemmisült, nagy szellemek letűntek, a szenvedéseknek évtizedei következtek egymás nyomában az 1848/9-iki szabadságharc miatt. – De azért mégis szükséges volt e szabadságharcnak megvívnia a magyar nemzet által, hogy életképességét, honalkotási misszióját, szabadságért önfeláldozásra kész nagy szellemét eltagadhatatlanná tegye az utókor előtt. – Az 1848/9-iki hős küzdelem példája a fundamentum, melyre a jövő évezred története leendő felépítve. – A magyar nemzet akkor mutatta be magát a világ előtt, mint egész nép, egész nemzet, egész nagyságában.”⁴⁸

Bár változtatott az egyes események korábbi megítélésén, a nemzeti erőnek a szabadságharc általi felmutatása, a hősiesség küzdelem megismertetése a nagyvilággal és az utókorral változatlanul cél maradt törekvéseiben. 1898-ban is büszkén hirdette *A párbaj a csatateren* novellájának kezdő sorait: „Babért a múltnak! Ha minden levelére egy hős nevért írjuk, nem koszorú: erdő lesz a neve!”⁴⁹

⁴⁷ Jókai: *A kőszívű ember fiaiban*, 388–389.

⁴⁸ Jókai Mór: *A múltakra vetett fátyol*. In: *A magyar nemzet története regényes képekben*.

⁴⁹ Jókai: *Életemből*, II. 1.

De vajon a hősök nevét s az eseményeket mennyire sikerült *Az ércleány* novellájában kifejlesztett elvek szerint „híven” és „valóan” leírnia? A tavaszi hadjárat Jókai műveiben történő megörökítését elemezve azt figyelhetjük meg, hogy a szabadságharchoz legközelebb született műveiben, így a *Forradalmi és csataképek* novelláiban a tények gyakrabban szenvedtek csorbát, mint későbbi munkáiban. A *kőszívű ember fiai* és *A párbaj a csatatéren* az események leírását tekintve történelmileg hitelesebbek. Ez arra vezethető vissza, hogy ismerte és felhasználta az ezekkel kapcsolatban megjelent munkákat, így például Klapka György, Görgei Artúr, Horváth Mihály és Wilhelm Rüstow műveit.⁵⁰ Ugyanakkor nem szabad elfelejtenünk, hogy Jókai novellákat és regényeket írt, amelyeknek a világa jelentősen eltér egy történetírótól. Az író világában a valós keveredik a nem valóssal, az emberi az emberfelettiel, s a személyek és az események gyakran szinte mitológiává magasztosulnak. Az író Jókai a maga műveivel sokat tett és tesz napjainkban is a forradalom és szabadságharc kultuszának a fenntartása érdekében. Ez az ő igazi érdeme, amit a történelemmel foglalkozók sem kisebbíthetnek.

⁵⁰ *Memorien von Georg Klapka April bis Oktober 1849.* 1-2. köt. Leipzig, 1850.; Klapka, Goerg [-Czetz, Johann]: *Der Nationalkrieg in Ungarn und Siebenbürgen in den Jahren 1848 und 1849.* 1-2. köt. Leipzig, 1851.; Görgey Artúr: *Mein Leben und Wirken in Ungarn im Jahren 1848 und 1849.* Leipzig, 1852.; Horváth Mihály: *Magyarország függetlenségi harczának története 1848 és 1849-ben.* 1-3. köt. Genf, 1865.; Rüstow, F. Wilhelm: *Az 1848-49-i magyar hadjárat története.* 1-2. köt. Pest, 1866.